

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéréből* (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Volt-e magyar énekmondás a honfoglalás korában?

A honfoglalás kori magyar zenei életről, s azon belül is az énekmondásról meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Pedig a XIX. században, a nemzeti ébredés korában nagyon komoly erőfeszítéseket tettek ennek felfedezésére, lehetséges forrásainak megtalálására. Abban reménykedtek, hogy ha nincs is *Nibelung-énekünk* vagy *Sahnáménk*, mint a németeknek és a perzsáknak, talán a népköltészet elemeiből összeállítható valamilyen pseudo-hőseposz, mint amilyen a finnek *Kalevalája*.¹ És valóban, a magyar népköltészetnek egy különösen szép és régies rétegét képviselik az epikus énekek, a balladák. Ezek többsége azonban jól érezhetően későbbi, a feudalizmus korában gyökeredző témákat bont ki, és csak nagyon kevés olyat ismerünk, amely igazán távolra mutat, és például a hős rejtezése – mitikus alvása – szerepel benne.² Persze ezekről sem bizonyítható egyértelműen, hogy a honfoglalás kori, IX–X. századi magyarság hagyatékaik lennének.

Van azonban a magyar irodalomnak egy másik szegmense, amely szintén a távoli múltba mutathat vissza, ez pedig a históriás ének. Az első szövegek a XV. század második feléből ismertek, igazi virágkorukat pedig a XVI. században élték. A bibliai vagy antik – egyértelműen oktató célzatú – témák mellett gyakran a kortárs eseményeket vagy a magyarság korábbi történetét dolgoz-

1 ARANY János, *Naïv eposzunk: visszatekintés* (Budapest: Ráth Mór, 1899). Eredeti megjelenés: 1863.

2 A balladák átfogó elemzése: VARGYAS Lajos, „Kutatások a népballada középkori történetében: II. A honfoglalás kori hősi epika továbbélése balladáinkban”, *Ethnographia* 71 (1960): 479–523. A legkeletiesebbnek tűnő szöveg Kerekes Izsák balladája, ezt önálló kötetben elemzi: DEMÉNY István Pál, *Kerekes Izsák balladája: Összehasonlító-tipológiai tanulmány* (Bukarest: Kriterion, 1980).

ták fel, többnyire egyszerű, népi nyelven, és mindig énekelt formában. Olyan szöveg azonban, amely honfoglalás kori történetet mesélne el, és valamiféle eredetiséggel bírna – azaz nem a krónikákban olvasottak másodlagos feldolgozása lenne –, nemigen áll a rendelkezésünkre. Az egyetlen kivételt talán a Csáti Demeter névvel fémjelzett, de kivételesen archaikus megformálású *Pannóniai ének* képezi, amely a Kárpát-medence elfoglalásának egyik emblematisztikus epizódját, az úgynevezett *Fehér ló*-mondát dolgozza fel.³ Hogy azonban ez az ének mennyire lehet régi, nem tudjuk; elképzelhető, hogy csak a jól ismert XVI. századi állapothoz képest érezzük archaikusnak. Összességében tehát mind az irodalomtörténeti, mind a népköltészeti kutatások felvillantják egy esetleges korai magyar énekmondás lehetőségét, mint a ránk maradt alkotások előzményét, de igazolni mégsem tudják azt.

Az alapvető kérdés az, hogy mióta létezik magyar epikus ének: létezett-e a honfoglalás korában (IX–X. század) vagy a keresztény Árpád-korban (XI–XIII. század)? Az irodalomtörténeti érdeklődésen, az ismert magyar hagyományok múltjának kutatásán túl e kérdésnek nagyobb tétje is van: vajon az írás és olvasás széles körűvé válása előtti időszakban énekeltek-e a magyar múltról? Más-képpen fogalmazva: a szóbeliség fenntartott-e, fenntarthatott-e emlékeket a korai magyar történelemről, amelyek így azután esetleg részben belekerülhettek a magyar krónikás hagyományba is?

A válasz – fennmaradt szövegek hiányában – csak elméleti lehet, és tudományterületenként eltérőnek látszik. Az irodalom- és a zenetörténet általában számol a honfoglalás kori előzményekkel, ezzel szemben a történettudomány hosszú időn keresztül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szóbeliség ugyan létezhetett, de nem hordozhatott hiteles információkat, ezért számolni sem kell vele. E tekintetben csak az utóbbi években jelentek meg megengedőbb álláspontok.⁴ Magam egy krími nogáj epikus ének kapcsán korábban bemutattam, hogy a szóbeliség sok száz évig képes megőrizni egyes események emlékét meglehe-

3 A versről alkotott különböző nézőpontok: HUBERT Ildikó, „A Pannóniai ének XVIII. századi másolatai – és a belőlük levonható következtetés”, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, 99–104 (Budapest: Reciti, 2010); SZABADOS György, „Országot egy fehér lóért: A »Pannóniai Ének« forrásértékéről” = *Dentumoger I: Tanulmányok a korai magyar történelemről*, szerk. SUDÁR Balázs, 313–340 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017); ÁCS Pál, „A Pannóniai ének és a honfoglalás dési emlékhelye”, in *A históriás ének: poétikai és filológiai kérdések*, szerk. SELÁF Levente (Budapest: 2023), <https://f-book.com/book/2023/A-historias-enek-kerdesek/index.php?chapter=1>.

4 VESZPRÉMY László, *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe)* (Budapest: Line Design Kiadó, 2019), 21–22.

tősen pontosan is. Más kérdés, hogy azt nem a mi igényeink szerint teszi, ezért nehéz kifejtetni belőle az egykori valóságot.⁵

A lehetőséget, hogy egykori énekmondóink hosszú évszázadokig fenntartották a honfoglalás korának emlékezetét, ennek fényében nem tartom elképzelhetetlennek. Ám ez csak akkor lehetséges, ha valóban működtek énekmondók a honfoglalás korában. Rájuk vonatkozó közvetlen adataink nincsenek, ezért egykori létezésük bizonyítandó kérdés. Tanulmányomban a rendelkezésre álló információkat kívánom összegyűjteni és mérlegre tenni. A kérdésnek – a kortörténet kutatási módszertanának megfelelően – több irányból eredünk a nyomába, a lehető legtöbb forrást bevonva a kutatásba. Egyfelől megpróbáljuk visszakövetni a magyar epikus énekeket, mert bár a XV. század vége előtti időből nem maradtak fenn szövegek, de utalások azért történtek rájuk. Másrészt a korai magyar művelődésről meglehetősen sok mindent elárul nyelvünk, az, hogy egyes jelenségeket milyen szóval jelölünk meg: régi magyarral-e vagy jövevényszóval, s az utóbbi esetben milyennel. Végezetül pedig mivel az énekmondás a szöveg és a zene határán egyensúlyozó műfaj, a zenetörténeti, jelen esetben a legmegfoghatóbb hangszertörténeti kérdésekkel is érdemes foglalkoznunk.

1.

Először a korai – a fennmaradt szövegek előtti – epikus énekekre történő utalásokat tekintjük át időrendben, az ismert históriás énekektől visszafelé haladva, s megpróbáljuk kitapogatni, meddig vezethető vissza ilyen módon a műfaj története. A kutatás ezekre a forrásokra már régen felfigyelt, mégis érdemes áttekintenünk őket az időbeli dimenziók fokozottabb figyelembe vétele okán.⁶ Lényeges az a kérdés is, hogy milyen viszonyban áll a mű témája a keletkezés idejével. Az ismert históriás énekek közül bő egy tucatnyi a jóval korábbi magyar történelemről beszél: ezek nem tudósító énekek, hanem éppen olyan oktató

5 SUDÁR Balázs, „Ádil szultán és az igricek »csácsgó éneke«: Egy nogáj epikus ének történeti hátteréről”, in *Folklor és történelem*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Folklor a magyar művelődéstörténetben 2, 240–267 (Budapest: Akadémiai, 2007).

6 Ezekre a kutatás régen felfigyelt, itt csak néhány jelentősebb munkát említek meg. SEBESTYÉN Gyula, „Gyászmagyarok: Adalékok a középkori énekmondók történetéhez”, *Ethnographia* 11 (1900): 1–11, 49–55; SZABOLCSI Bence, „A középkori magyar énekmondók kérdéséhez”, in SZABOLCSI Bence, *A magyar zene évszázadai I.*, kiad. BÓNIS Ferenc, 21–35 (Budapest: Zeneműkiadó, 1959); JAKUBOVICH Emil, „Honfoglaláskori hősi énekeink előadásformájához”, *Magyar Nyelv* 27 (1931): 265–276; FALVY Zoltán, „Énekmondók a középkori Magyarországon”, *Filológiai Közlöny* 7 (1961), 86–106; ZOLNAY László, *A magyar muzsika régi századaiból* (Budapest: Magvető, 1977), 273–309; RAJECZKY Benjamin, szerk., *Magyarország zenetörténete I: Középkor* (Budapest: Akadémiai, 1988), 94–101, 478–486. A továbbiakban: MZT I.

célzatú alkotások, mint a bibliai históriák. Mint majd látni fogjuk, Mátyás király idejében ugyan virágzott az énekmondás, mégis egy sor ének született róla és koráról a XVI. század közepén. Ezek értelemszerűen nem saját tapasztalatból fakadtak, hanem olvasmányélmények megverselt feldolgozásai. Kérdéses, hogy ez a gyakorlat – az olvasmányok visszaforgatása az oralitásba – mennyire lehet régi. Az bizonyos, hogy a reformáció nagymértékben felerősítette ezt a folyamatot, de minden további nélkül létezhetett már korábban is. Éppen a magyar történelemmel kapcsolatban azonban lehetnek kételyeink: vajon volt-e egyáltalán írásban rögzített formája azoknak a történeteknek, amelyekről énekeltek?

Mindezek után lássuk az adatokat! A humanista történetíró, Galeotto Marzio (1427 k.–1497) a XV. század végén azt tapasztalta, hogy „vannak ugyanis muzsikuskok, és hegedűsök, akik a hősök tetteit az asztalnál lant kíséretével anyanyelvükön éneklék el” (*Sunt enim ibi musici et citharoedi, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant*).⁷ A Bécsben tevékenykedő Johannes Cuspinianus (1473–1529) is hallott ezekről: a magyarok

naponta csaptak össze a törökkel úgy, hogy mindig győzelmesek voltak olyannyira, hogy kiváló tetteiket ma is lant mellett éneklék. Ugyanis nem szerelmes cantilénákat dalolgattak mindenfelé, mint nálunk [Bécsben], hanem a vitéz férfiak cselekedeteit: Hunyadi Jánosét, Mátyásét, Kinizsi Pálét és az idősebb Báthori Istvánét.⁸

Egy másik olasz történetíró, Antonio Bonfini (1427–1502) feljegyezte, hogy Mátyás hadvezérének, Kinizsi Pálnak a török felett aratott kenyérmezei győzelme után (1479) már a csatamezőn keletkeztek énekek.⁹ Egy ténylegesen fennmaradt szöveget ismerünk Mátyás király boszniai hadjáratáról (*Szabács viadala*, 1476), amely azonban kétséges, hogy a magyar énekmondó hagyományokban gyökerezdik,¹⁰ egy másik, rövid, mindössze két soros töredék pedig a jajcai vár visz-

7 ZOLNAY, *A magyar muzsika...*, 284–285; SZABOLCSI, „A középkori magyar...”, 32.

8 SÓTÉR István, főszerk., *A magyar irodalom története, 1: 1600-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor (Budapest: Akadémiai, 1978), 180.

9 „*Coena non sine militari cantu transacta, incomposito extemporalique carmine ducum procerumque laudes concinuerunt*”, idézi SZABOLCSI, „A középkori magyar...”, 32.

10 Az évszázados vita Bognár Péter által javasolt frappáns megoldása: a szöveg hiteles, de nem magyar anyanyelvű szerző alkotása. BOGNÁR Péter és HORVÁTH Iván, „Szabács viadala”, in MADAS Edit, szerk., „*Látjátok feleim...*”: *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28.*, 151–157 (Budapest: OSZK, 2009). Újabb összefoglalás: BOGNÁR Péter, *A régi magyar párrímköltészet német vonatkozásai*, Információtörténeti műhely (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2016).

szafoglalásáról (1463) maradt fenn jóval későbbi idézet formájában, de esetleg szintén korabeli darabként.¹¹

A XV. század első felében élt Tar Lőrincről is született valamikor egy epikus ének, amely a magyar nemes „pokoljárását” örökítette meg Írországbán, amikor meglátogatta Szent Patrik purgatóriumát (1411). Az éneket 150 évvel az események után a legjelesebb XVI. századi énekmondó, Tinódi Sebestyén használta fel: a történetet saját bevallása szerint „éneken hallotta” – azaz nem olvasta valahol –, és valószínűleg jelentős részét bele is építette saját művébe (1552 k.).¹² Nem lehetetlen, hogy az eredeti versnek egy része latin fordításban is fennmaradt.¹³ Tinódi közlése megengedi, hogy ebben az esetben eredeti, azaz nem másodlagosan, olvasott szöveg alapján elkészült énekre gondoljunk.

XIV. századi eseményeket tárgyaló énekekről két bizonytalan adatunk van. Mátyás király magyar történetírója, Thuróczi János szerint egy ének Hédervári Kont Istvánnak és társainak a lázadását és a kivégzését mesélte el (1388): „Kont István vitéz; dicső és hírneves volt minden magyarok között, virtusa és vitézsége ma is emlékezetes; nemcsak szóbeszéd tárgya, de lantpengetés mellett is éneklik” (*resonanti lira canit*).¹⁴ Itt tehát a lejegyző és az esemény között egy évszázad telt el. Az I. Károly király (1308–1342) és családja ellen elkövetett merénylet (1330) után kivégzett Zách Felicián és családja történetét pedig még a XVI. század végén is énekelték („De szájról szájra jár a hír, és a hegedősök lant mellett éneklik”; „*et a cytharedis ad lyram cantitur*”).¹⁵ Kérdéses persze, hogy ezek az énekek valójában mikor keletkeztek, hiszen minden további nélkül elképzelhető, hogy jóval az elbeszélte események után. Elgondolkodtató, hogy mindkét ének a fennálló királyi hatalom elleni lázadásról szólt, s amennyiben a lázadók pártját fogták, inkább későbbi keletkezésükre gondolhatunk – az uralkodók aligha túrték volna el efféle szövegek terjesztését –, ha viszont elrettentő példának szánták őket, akkor sokkal inkább gondolhatunk kortárs alkotásokra.¹⁶ Érdekes módon a korábbi uralkodókról, a keresztény Árpád-házi királyokról nem ismerünk históriás énekeket – még utalás szinten sem – a saját korukból. A felsorolt adatok tehát elsősorban azt mutatják, hogy a XV. század

11 A szöveget Zrínyi Miklós jegyezte le kétszáz évvel az események után. GERÉZDI Rabán, „Az úgynevezett jajcai ének-töredék”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 67 (1963): 718–720.

12 SZILÁDY Áron, kiad., *1540–1575 (Nagybánkai Mátyás, Siklói Mihály, Végkecskeméti Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György, Három névtelen, Ilosvai Selymes Péter)*, Régi magyar költők Tára: XVI. századbéli magyar költők művei 3 (Budapest: MTA, 1883), 357.

13 SZÉCHY Károly, „Adalékok a régibb magyar irodalomhoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 6 (1896): 400–403. A szöveget az 1520-as években jegyezték le.

14 THURÓCZI János, *Magyar Krónika*, ford. GERÉB László (Budapest: Helikon, 1957), 76.

15 Istvánffy Miklós feljegyzése. Georgius FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomi VIII, Vol. 3 (Buda: Typ. typogr. reg. universit. Hung., 1832), 427.

16 E szempontra B. Szabó János hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

második felében, Mátyás király korában Magyarországon virágzott az epikus énekköltészet, ám a korábbi időszakokra vonatkozóan csak nagyon bizonytalan információkkal rendelkezünk.

Ezzel szemben a magyar krónikás hagyományban számos utalás történik jóval korábbra mutató, a honfoglalás kori eseményeket megörökítő énekekre. Mivel itt gyakran egymásra épülő forrásokról van szó, az időrendet megfordítjuk, és a koraiaktól haladunk időben előrefelé, hiszen egy-egy mű keletkezésének a pillanata ezekben az esetekben korántsem azonos az információ keletkezésének, első lejegyzésének az időpontjával. Az első olyan történetíró, akinek műve fenn is maradt, Anonymus például kifejezetten sokszor megemlékezik az énekmondók alávaló – „csacsogó” – énekeiről (*cantus garrulus*), igaz, megbízhatatlannak tartja őket, és elhatárolódik tőlük. Időnkénti szenvedélyes kirohanásai azonban éppen ennek az énekmondó hagyománynak az erősségét igazolják, és azt a tényt, hogy az ő korában, a XII–XIII. század fordulóján még bőven énekeltek a honfoglalás eseményeiről. Anonymus már műve prólogusában megemlíti őket, azt állítva, hogy ezeket nem használta fel műve megírása során.¹⁷ Nemzettségét azután többször is megerősíti:

Ha akadna bárki, aki a magyarok harcainak és hőstetteinek jelen írásunk alapján nem adna hitelt, úgy higgyen az igricek csacsogó énekeinek (*credite garrulus cantibus ioculatorum*) és a parasztok csalfa történeteinek. Ezek a magyarok harcait és hőstetteit mind a mai napig megmentették a feledéstől.¹⁸

Azután persze Anonymus mégiscsak felhasználta ezeket az énekeket:

Tétény hírnevet és földet akart szerezni magának. Mint igriceink manapság mondják: Mindnyájan ők földeket szerzének, és maguknak hírt, nevet nyerének. (*Ut dicunt nostri ioculatores: Omnes loca sibi aquirebant, | Et nomen bonum accipiebant.*)¹⁹

17 „Illetlen és méltatlan dolognak tartanám, hogy Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi cselekedeteit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből, mintegy álmokképekben ismerje meg.” ANONYMUS, *Magyarok cselekedetei* – KÉZAI Simon, *Magyarok cselekedetei*, ford. VESZPRÉMY László és BOLLÓK János Budapest: Osiris, 1999), 10; Emericus SZENTPÉTERY, ed., *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Edendo operi praefuit (Budapest: MTA, 1937), 1:33–34. A továbbiakban: SRH I.

18 ANONYMUS és KÉZAI, *Magyarok cselekedetei...*, 37; SRH I, 87.

19 ANONYMUS és KÉZAI, *Magyarok cselekedetei...*, 27; SRH I, 65.

Itt tehát még idéz is egy kortárs énekmondótól, persze latinul, és így nem tudhatjuk, hogy magyarul hogyan szólt az ének, de többen feltételezték, hogy Anonymus fogalmazása afféle „műfordítás” is lehetne, hiszen rímelő sorpárként is olvashatjuk.

Tanulságos egy magyar vitéz, Botond bizánci kalandjának a leírása is. Anonymus éppen csak megemlíti: „Én azonban ezt e művembe nem akartam bevenni, mivel a történetírók egyetlen könyvében sem bukkantam nyomára, csakis a parasztok csalfa történeteiben hallottam róla”.²⁰ Ezek szerint meséltek – és a szöveggörnyezet alapján talán énekeltek – Botondról. Közeli egy évszázaddal később azután (1282 k.) egy másik krónikás, Kézai Simon részletesen leírta az eseményeket, valószínűleg éppen a szájhagyomány alapján. Figyelemre méltó, hogy míg művében a honfoglalás történetét rendkívül szűkszavúan beszélt el, ezt a valójában nem túl lényeges epizódot kifejezetten részletesen – a kor eseményei közül messze a leghosszabban – írta le, már-már irodalmi igénnyel.²¹

A XIV. századi krónikakompozíció szintén több tanulsággal szolgál. Egyrészt okkal feltételezhető, hogy a szöveg egyes részei jóval korábban – egyes kutatók szerint akár a XI. században – keletkeztek, de ezt a minket érdeklő részletekről sem lehet egyértelműen bizonyítani.²² A szövegcsalád egyik első példánya, a *Képes Krónika* (1358) a magyarok hét honfoglaló vezére kapcsán azt írja, hogy

mert a világi embereknek valamiképpen sajátjuk az öntelt dicsekvés, hogy többet mutassanak magukról, mint amennyit mások föltételeznek róluk, ezért az a hét kapitány énekeket szerzett magáról (*de se ipsi cantilenas componentes*), s ezeket a maguk körében énekellették hiú dicsekvésből, nevük népszerűsítése végett, s mintegy azért, hogy ezeknek hallatán az utódaik nagyképpen hetvenkedhesse- nek szomszédaik és barátaik előtt.²³

E sorok hasonlóan szerepelnek a szövegcsalád többi darabjában is, de létezik egy láthatóan ide tartozó, mégis egészen eltérő értelmű variáns is a XIV. század közepén keletkezett *Pozsonyi krónikában*. Ez az augsburgi vereség (955) után levágott füllel hazaküldött hét magyar rabhoz, az úgynevezett gyászmagyarokhoz köti az énekek keletkezését, és nyíltan vitatkozik a többi szövegvariánssal. A szerző őket tekinti a hétmagyarnak, nem a kapitányokat, és az énekek szer-

20 ANONYMUS ÉS KÉZAI, *Magyarok cselekedetei...*, 37; SRH I, 87.

21 ANONYMUS ÉS KÉZAI, *Magyarok cselekedetei...*, 107; SRH I, 171–172.

22 Az ún. ősgeszta kérdése a magyar történettudomány egyik hosszú vitája volt, de a számos felhozott szempont ellenére szilárd eredményekre nem jutott.

23 SZOVÁK KORNÉL ÉS VESZPRÉMY LÁSZLÓ, kiad., *Képes krónika*, Millenniumi magyar történelem: Források (Budapest: Osiris, 2004).

zóinek is őket teszi meg: ők és leszármazottaik a „sátrak közt járva” énekelik a történetüket, míg Szent István király le nem telepíti őket.²⁴ E történetet sok félreértés terheli, és egyértelműen másodlagos keletkezésűnek tekinthetjük, ezért a korai énekmondók kutatása során a továbbiakban eltekinthetünk tőle. Az eredeti szöveg nagy bizonyossággal arról beszélt, hogy a vezérek énekeltek magukról énekeket.²⁵

Létezik egy olyan rövid krónika-kivonat is a XV. századi második feléből, amely egészen különleges információkat tartalmaz, mégpedig egészen szokatlan helyen. A magyarok két bejövetelével kapcsolatos dátumok felsorolása után szerepel a következő mondat: „Hasonlóképp a hét dalban, amelyeket a magyarok a hét kapitányról énekelni szoktak, erről az Árpádról [az áll], hogy a havasokban sok drágakő volt található, és az említett Árpád a legerősebb nyakú ló nyergében ült”.²⁶ A nehezen értelmezhető, talán hibásan ránk maradt szöveg tehát egy kifejezetten Árpád vezérről és a Kárpátokon való átkelésről szóló énekről tudósít, amelyről máshol nincsen szó. Teszi mindezt meglehetősen hitelesen, olyan részleteket említve, amelyeknek nincsen semmi jelentősége a szöveg kontextusában. Mivel e krónika több egyedi, sajátos többletet tartalmaz az ismert szövegekhez képest – illetve a máshonnan ismert többletek sem szerepelnek együttesen egyetlen más szövegben sem –, feltehető, hogy egy korábbi, mára fenn nem maradt szövegvariáns kivonatának tekinthetjük.²⁷

A honfoglaló vezérekről szóló énekek létét erősítheti egyébként Anonymus fentebb említett, szó szerint idézett sorpárja is, amely az egyik vezető, Tétény történetébe ágyazva szerepel.

A magyar krónikás hagyomány adatai tehát sokrétűen igazolják, szerzőik pedig magától értetődőnek tekintik az Árpád-kori magyar énekmondók működését, és egyúttal azt is, hogy a honfoglalás koráról tartottak fenn történeteket. Ez azért lényeges, mert ebben az esetben – a későbbi korokkal ellentétben – kizárhatjuk, hogy az előadók ezeket a szövegeket olvasmányélményeik alapján alkották volna meg. A legegyszerűbb mégiscsak annak a feltételezése, hogy ezek a művek a honfoglalás korától öröklődtek a XII–XIII. századig, amíg a krónikáírók fülébe is eljutottak.

24 KULCSÁR Péter, kiad., *Krónikáink magyarul*, 3 köt. (Budapest: Balassi, 2006), 3/1:36.

25 A szöveghely elemzése: JAKUBOVICH, „Honfoglaláskori hősi énekeink...”, 266–268; SEBES-
TYÉN, „Gyászmagyarok...”, 1–11.

26 MIKÓ Gábor, „Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg?: Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása”, *Történelmi Szemle* 55 (2013), 1–22, 16. „*Item in septem cantilenis, quae de septem capitaneis decantari Hungari solebant, de ipso Arpad, quod de montibus niveis plures gemmati fundarentur, et super emissarium habentem cervicem pinguisimam ipse Arpad insideret.*” Mikó Gábornak köszönöm a szövegről nyújtott felvilágosításait.

27 A krónika törzsszövege a Knauz-krónikával áll szoros rokonságban, de ahhoz képest többletinformációkat tartalmaz. Uo.

2.

Következő forráscsoportunkat a nyelvészeti adatok képezik. Az énekmondókat Anonymus a latin *ioculator* szóval illeti, amely más forrásokban, például jogi iratokban is előfordul.²⁸ A pozsonyi várispánság tartozéka volt például az Igrickarcsa nevű falu, amelynek jokulátorok voltak a lakosai (adatok: 1244, 1253, 1329).²⁹ Egy másik, királyi jokulátorok lakta falu Zala megyében volt (adatok: 1251, 1255, 1256, 1260, 1271).³⁰ 1296-ban egy jokulátornak a Veszprém megyei Köveskál határában volt birtoka. 1263-ban a Zólyom megyei Vészveresen, 1288-ban a somogy megyei Endréd közelében említenek birtokos királyi jokulátort.³¹ A jokulátor ugyan a középkori latinságban meglehetősen tág értelmű kifejezés, és bizonyára a középkori Magyarországon is az volt, de Anonymus műve alapján az bizonyos, hogy a történeti tárgyú énekek előadásával foglalkozó előadókat (is) ezzel jelölték. Az oklevelek pedig időnként kifejezetten királyi jokulátorokról (*ioculatoribus Regis, jocularores nostri*) írnak, akik egyúttal birtokosok is (pl. *quandam terram ioculatorum nostrorum Igrichy uocatam*),³² sőt, birtokokat kapnak,³³ tehát komoly társadalmi megbecsültséggel rendelkeztek, így egyértelműen nem közönséges vándorzenészekről volt szó. Ez a megbecsültség összefügghet társadalmi szerepükkel, azzal, hogy ők voltak az előkelő családok, sőt az uralkodói dinasztia emlékezetének őrei, afféle professzionális emlékezők. Ennek az írásbeliség csekély mértéke mellett különösen nagy jelentősége volt, ahogy más hasonló társadalmakban is megfigyelhető. Arról, hogy ezt a funkciót a magyar előkelők is fontosnak tartották, a fentebb idézett krónikarészlet vall, amely azt állítja, hogy a vezérek magukról költöttek énekeket, hogy hírnevük fennmaradjon. Egy halvány nyomunk későbbbről is van: a *Stájer rímes krónika* alapján feltehető, hogy Kőszegi Iván a XIII. század végén saját – német – énekmondót tartott maga mellett (Wachtelsack Péter).³⁴

A jokulátorok működéséről másféle adataink is vannak. Az 1279. évi budai zsinat például megtiltotta az egyházi személyeknek, hogy – többek között – jokulátorokat hallgassanak,³⁵ és közel 250 évvel korábban erre panaszkodott

28 A legjobb gyűjtés: SZABOLCSI, „A középkori magyar énekmondók...”, 21–35.

29 Ma Sípokarcsa, amely Egyházkarcsához tartozik (Kostolné Kračany Szlovákiában).

30 Ma Zalaigrice. Az oklevél regesztája: Szőcs Tibor, *Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2020), 55.

31 ZOLNAY, *A magyar muzsika régi...*, 288–294.

32 III. András oklevele. Közli: SZABOLCSI, „A középkori magyar énekmondók...”, 26.

33 Zumbot (Szombat) iaculator, Mária királynétól, IV. Béla feleségétől Urbana birtokot kapja. Uo.

34 ОТТОКАР, aus der Gaal, *Stájer rímes krónika*, ford. BAGI Dániel (Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023), 57.

35 SZABOLCSI, „A középkori magyar énekmondók...”, 26.

Szent Gellért püspök is értekezésében („a papok szeretik a jokulátorokat”).³⁶ Az persze lehetséges, hogy e kárhoztatott jokulátorok mulattatók, és nem az epikus énekek előadói voltak, de ez utóbbi sem lehetetlen: Anonymus és Kézai Simon is a klérus tagjai voltak, és ők biztosan hallgattak énekmondókat. Anonymus szerint egyébként a magyarok mulatozásához hozzátartoztak a jokulátorok: „kobzok és sípok édes hangzású dallamait, igricek számtalan énekét hallgatva” (*atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum*) – írja Árpád vezér és társai óbudai ünnepléséről.³⁷

A latin szövegek tehát az énekmondókat *ioculator*nak, az énekeket *cantilenának* vagy *carminának* nevezik. De vajon mi lehetett a magyar nevük? Az epikus énekek általános elnevezése a XVI. században a *história* vagy *históriás ének*, amely azonban bizonyosan nem a régi magyar megnevezése az ilyen jellegű műveknek, amelyeket gyakran egészen egyszerűen *ének*nek hívnak, akár csak a latinban.³⁸ A kérdéskörhöz kötődik azonban egy sokkal régiesebbnek tűnő – egyébként nem túl gyakran előforduló, ma viszont kifejezetten elterjedt – kifejezésünk is: az *énekmondó*. Első általam ismert előfordulása viszonylag kései, 1593-ból való; Póli István így szólítja meg *históriás éneke* zárlatában a közönségét: „Inkább az nagy pohárt az énekmondónak jó boroddal megtöltсед.”³⁹ Jó ötven évvel később egy ismeretlen szerző *katonaénekében* a vers végén szintén e szóval utal önmagára:

Az ki ezt hallgatja, s vitéz akar lenni,
Az énekmondónak kész legyen pénzt adni! (1648)⁴⁰

Ezek a sorok az előadóra utalnak vissza, arra a személyre, aki énekével szóragoztatja a többieket. Innen nézve lehet, hogy akár egyfajta foglalkozásnévnek is tekinthetők már ekkor, s nem csupán annyit jelentenek, hogy ’aki énekel’.

36 ZOLNAY, *A magyar muzsika régi...*, 282; KARÁCSONYI Béla és SZEGFŰ László, ford., kiad., *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum / Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról* (Szeged: Scriptorum, 1999), 100–101.

37 ANONYMUS és KÉZAI, *Magyarok cselekedetei...*; SRH I, 94.

38 PAP Balázs, *Históriák és énekek* (Pécs: Pro Pannonia, 2015), 7–59.

39 Póli István, *Jovenianus császár históriája* (1593); ORLOVSZKY Géza, kiad., *1587–1600 (Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátyás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és ismeretlen szerzők históriái, Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek)*, Régi magyar költők tára: XVI. század 12 (Budapest: Balassi Kiadó, 2004), 336.

40 *Cantio militis (Zöldítsed, Úristen, hamar az erdőket)*; *Szentsei-daloskönyv*, 1704 előtt. VARGA Imre, kiad., *A két Rákóczi György korának költészete, 1630–1660*, Régi magyar költők tára: XVII. század 9 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), 106. sz.

Erre utalhat az a tény, hogy a szóösszetétel (ének + mondani) képzése kifejezetten régies, Györffy György az Árpád-kori foglalkozásnevek között jó csokorra való hasonló szerkezetűt említ: *boradó, márcadó* ('méhsörrel adózó'), *mézadó, mézmnivelő, disznóóvó, bivalyóvó, erdőóvó, kenyérsütő, kővágó, (vas)verő, szállásadó, tömlőcívó*.⁴¹ De ide sorolhatók a késő középkorból ismert -gyártók/-jártók is: *pajzsgyártó, asztalgyártó, kannagyártó, nyereggyártó, szíjjártó* stb., ráadásul e képzési mód ma is aktív (például: *jegyvizsgáló*). Ezek közé tehát tökéletesen illeszkedik az *énekmondó* is, s bár a példák a szó keletkezési idejéhez nem visznek közelebb, de nem zárják ki annak korai voltát sem.

Valamivel többet mond a kifejezés módja, az, hogy az éneklést a *mondani* igével fejezik ki. E szókapcsolat jóval korábban és szélesebb körben adatolható a magyar nyelvben, mint maga az énekmondó. Első példái a XV. század közepéről valók, a *Huszita Bibliában* eléggé gyakran előfordul, a XVI. században pedig kifejezetten elterjedt: „éneket mondok teneked”, „Énekljetez Istennek, és éneket mondjatok ő nevének!” (ún. *Huszita Biblia*),⁴² „Szép éneket hálaadással mondjunk” (Batthyány Orbán); „Új éneket mondjunk az mi Istenünknek” (Sztárai Mihály).⁴³ E példák a szókapcsolat magyar nyelvi beágyazottságát mutatják, s mivel magyar nyelvű szövegek korábbi időszakból igen csekély számban állnak rendelkezésre, nem zárják ki annak régiségét sem.

A kifejezés régiségére azonban egészen másféle megfontolás is mutat: míg máshol nemigen találunk hasonló szerkezetű kifejezéseket, a török nyelvekben általánosan elterjedtek a hasonló szerkezetű összetételek. A mai törökországi törökben bármiféle műfaj éneklését a *söylemek* 'mondani' igével fejezik ki: *türkü söylemek* ('népdalt énekelni'), *şarkı söylemek* ('dalt énekelni'), *destan söylemek* ('epikus éneket énekelni'). Ugyanígy szerkezetűek az özbegben a *kusik ayt-*, a kazakban az *en ajtu-* (*ән аұты*), a türkménben *aydym aytmak* kifejezések, amelyekben a különféle ének jelentésű szavakhoz az igen régi 'mondani' (*ayt-*) ige társul. Ezekben az esetekben különböző szavak használatával, de azonos – és a

41 GYÖRFFY György, „Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez”, *Történelmi Szemle* 15 (1972): 290–292; HECKENAST Gusztáv, *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*, Értekezések a történeti tudományok köréből: Új sorozat 53 (Budapest: Akadémiai, 1970), 131.

42 KOROMPAY Klára, kiad., *Apor-kódex: Ómagyar zsolttárok* (Budapest: Balassi, 2021), 49, 55, 60, 62.

43 SZILÁDY Áron, kiad., *1540–1575 (Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály, Végkecskeméti Mihály, Batthyány Orbán, Tolnai György, Ilosvai Selymes Péter és három névtelen)*, Régi magyar költők tára: XVI. század 4 (Budapest: MTA, 1883), 56; SZILÁDY Áron, kiad., *1545–1559 (Szegei Kis István, Sziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Mádai Mihály, Sarlóközi Névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegei András, Paniti János, Szepetneki János, Szegei Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek)*, Régi magyar költők tára: XVI. század 5 (Budapest: MTA, 1896), 155.

magyaréval egyező – nyelvi logikával fejezik ki az éneklés fogalmát, miközben ez más nyelvekben nem tűnik jellemzőnek. A török–magyar nyelvi kapcsolatok erősségének ismeretében, a hasonló – azonos logikára épülő, egymás tükröző – szókapcsolatok fényében ezt nem tekinthetjük véletlen egybeesésnek, és a kifejezési mód régiségére utaló jelnek tarthatjuk. Itt tehát egy, az énekmondással kapcsolatos kifejezésünk sztyepei, török kapcsolatrendszere sejlik fel, amely így a honfoglalás előtti időkbe mutat vissza.

3.

Kérdésünk megközelítésének harmadik lehetőségét az énekmondáshoz használt hangszerek kínálják. Míg a dallamokról vagy az előadás módjáról semmit sem tudunk, a hangszerekről forrásaink ha ritkán is, de megemlékeznek. Leggyakrabban és legkorábban talán a *cithara* / *cythara* fordul elő, amely már Anonymusnál is szerepel (*atque dulces sonos cythararum*). Bár a különféle szótárak hezitálnak a hangszernevek fordításával kapcsolatban, a *cithara* esetében viszonylag gyakran szerepel a *hegedű/hegedő*. Ha azonban az élő szövegek felé fordulunk, akkor például a bibliafordításokban szinte teljesen egységesen a *hegedűt/hegedőt* fogjuk megtalálni. (Király Péter egyetlen esetben tudta kimutatni a 'lant' értelmet, a *Németújvári glosszákb*an, de ott sem egységesen.)⁴⁴ Ez azt mutatja, hogy amióta ilyen jellegű szövegeink vannak – a XV. század közepétől –, a *cithara* fordításának valójában e szót tekintették. (A példákat lásd a függelékben.) A *cithara* helyét a latinságban a Biblia biztosította, mivel a Vulgata számos helyén szerepel: ezért fog feltűnni Szent Gellért *Deliberatió*jában is.⁴⁵ És ezért kerül bele a korai nyelvemlékeinkbe is, hiszen azok éppen vallási szövegek. Így azután igen gyakori az „Istent dicsérni hegedűben” (azaz hegedűvel) kifejezés és természetesen Dávid király is hegedűsként tűnik fel. Ez egyértelműen mutatja, hogy a *hegedős*, *hegedűs* kifejezés nem lekicsinylő értelmű a korban, szemben a hegedűsökről kialakított későbbi képpel:⁴⁶ hiszen a zsoldáros királyra

44 KIRÁLY Péter, *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*, Humanizmus és reformáció 22 (Budapest: Balassi, 1995), 26. Ám az idézett mű névhasználata sem egyértelmű, hiszen máshol ez olvasható: „Cithera [hegedw], et lyra [cintorna] et tympanum, et tibia (siph)”. SZILÁDY Áron, kiad., *Sermones Dominicales: Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex*, (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1910), 2:475.

45 KARÁCSONYI és SZEGFŰ, kiad., *Deliberatio...*, 100–101.

46 A kérdés újrafelvetése: VADAI István, „A Pajkos ének szerzője”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3., szerk. Csörsz Rumen István, 105–131 (Budapest: Reciti, 2014); PAP, *Históriák és énekek*, 171–201.

minden további nélkül éppen ezt a kifejezést használják, még maga Tinódi is („Dávid hegedős mast es ez világban”).⁴⁷

Hegedűsök a XIV. század vége óta bukkannak fel forrásainkban, de onnantól nagy számban.⁴⁸ Maga a *hegedű* szó ismertlen eredetű a magyar nyelvben, más nyelvekben nincs párhuzama.⁴⁹ Régiségét, a magyar nyelvben való mély gyökereit mutatja, hogy végül a vonós hangszerek nevévé vált, amelyek jelölésére így nem vettük át az Európában általánosan elterjedt *fidula/viella/viola* szót, ahogy számos másik hangszernév – a lant, a kvinterna/kintorna vagy a trombita – esetében történt.

A hegedű névvel jelölt hangszer első leírása csak a XVII. század végéről ismert, ekkor vonós hangszert értettek rajta – ahogy ma is –, és megkülönböztettek német, lengyel és magyar hegedűket. Csakhogy a középkori *cithara* pengetős hangszer volt,⁵⁰ és nem vonós, így elképzelhető, hogy korábban a hegedő szót tágabb értelemben használták, akár pengetős hangszerek megnevezésére is.⁵¹

Volt azonban egy másik magyar hangszernév is, amely biztosan honfoglalás előtti, és pengetős hangszert jelölt: a *koboz*. Ez egyértelműen a sztyeppei világhoz tartozik, és a széles körben elterjedt hosszúnyakú lantoknak – illetve esetleg azok egyik csoportjának – török nyelvű elnevezése.⁵² Bár a nyelvészet a magyarban inkább a kunok XIII. századi bevándorlásához köti, már korábban is vannak rá adataink,⁵³ és a sztyeppei népek *par excellence* énekmondó hangszereként joggal gondolhatjuk, hogy a honfoglaló magyarok is ismerték és használták.⁵⁴ Érdekes, hogy bár a sztyeppei népek körében a koboz név általában pengetős

47 TINÓDI Sebestyén, *Krónika*, kiad. SUGÁR István (Budapest: Európa, 1984), 387.

48 SZAMOTA István, *Magyar oklevél-szótár: Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye* (Budapest: Hornyánszky, 1906), 362–363.

49 BENKŐ Loránd, főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára: Második kötet: H–O* (Budapest: Akadémiai, 1970), 2:82. A továbbiakban: TESZ II.

50 Emanuel WINTERNITZ, „The Survival of the Kithara and the Evolution of the English Cittern: A Study in Morphology”, in *Music, libraries and instruments: Dedicated to Dr. Henry George Farmer*, 209–214 (London–New York: Heinrichsen, 1961).

51 A kérdést tovább bonyolítja, hogy a vonó későn, éppen a IX–X. században jelenik meg az írott és a képi forrásokon, így kérdéses, hogy a magyarok egyáltalán hozhatták-e keletről ezt a megszólaltatási módot. Lásd: GÁBRY György, „Egy hangszertípus útja Ázsiától Európáig”, *Magyar Zene* 20 (1979): 350–373, 21 (1980): 223–248.

52 SUDÁR Balázs, „A magyar koboz keleti hátteréhez”, in *Hadak útján XXII: A népvándorlások fiatal kutatóinak XXII. konferenciája*, szerk. MERVA Szabina, 417–435 (Visegrád: BTK–PPKE, 2017).

53 Első előfordulása 1193-ból való, amikor egy oklevélben a talányos „in coboz terra” kifejezést említik. 1237-ben személynévként tűnik fel (Choboz). MZT I, 99; TESZ II, 509.

54 Az utóbbi időszak régészeti érdekessége, hogy a VII–VIII. századi türk lovastemetkezések mellékleteként jó néhány lantszerű hangszer is előkerült.

hangszert jelölt, egyes esetekben vonós hangszereket is illettek vele (például: kazak *kobyz*).

Ráadásul mind a hegedű, mind a koboz szóból foglalkozásneveket is képeztek (hegedűs, kobzos),⁵⁵ amelyek középkori okleveleinkben is megjelennek. A török népek körében a koboz nem csupán egy hangszer, hanem kifejezetten az énekmondók attribútuma, éppen úgy, ahogy az énekmondót mint az előadók egyik fajtáját magyarul is a hangszeréről nevezik meg: *kobzos*, *hegedűs*, majd *lantos*. Mindez pedig azt jelenti, hogy az Árpád-kori, énekmondókról szóló adatok mellé oda tudunk állítani Keletről hozott, nyilvánvalóan nem a Kárpát-medencében átvett hangszerneveket – és így hangszereket – is, amelyek közül a koboz eredeti, török közegében éppen az énekmondáshoz kapcsolódik. A magyar (hegedű), és a magyarba átkerült török szó (koboz) kettőssége egyébként nem ritka a korai magyar művelődéstörténetben. Az pedig, hogy egy énekmondók által használt hangszer török háttérrel rendelkezik, ismét csak a honfoglalás előtti időkre, és a török világ irányába mutat.

4.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy az epikus énekek hagyománya Magyarországon jól követhető az első fennmaradt szövegelemek előtti időszakban is, és az sem kérdéses, hogy ezek az énekek a honfoglalás kori események emléket sokáig őrizték. Talán velük hozható kapcsolatba a később egyértelműen rájuk vonatkoztatott, jó török párhuzamokkal bíró *éneket mondani* ige is. Szintén a keleti hagyományokra mutat a bizonyosan honfoglalás előtt megismert, török hátterű koboz szó is. A magyarság a sztyeppei lovas népek kultúrájával érkezett a Kárpát-medencébe, ebbe a körbe pedig az énekmondás is szépen illeszkedik. Úgy vélem, a fenti vizsgálódások eredményei együttesen elegendőek ahhoz, hogy számolhassunk a honfoglalás kori magyar énekmondók létevel.

55 Első előfordulásaik: 1326: *Johannes dictus Kobzus* (ez az egyik legkorábbi hangszerjátékos-megnevezés Magyarországon); 1394: *Stephanus Hegedus*. SZABOLCSI, „A középkori magyar énekmondók...”, 27, 29.

Függelék

A *cithara* szó fordításai korai kódexeinkben⁵⁶

Bécsi kódex (XV. század közepe), Dániel 3:5

az időben, melyben hallandjátok a trombitának, sípnek és **hegedűnek** és bodzában alkotott igris készségnek és a zsoltárnak és dobnak szózatát és minden igris készség nemzését

in hora qua audieritis sonitum tubæ, et fistulæ, et **citharæ**, sambucæ, et psalterii, et symphoniam, et universi generis musicorum)

Bécsi kódex (XV. század közepe), Judit 15:15

és minden népek örülnek vala némberekkel és szüzekkel és ifjakkal orgonákban és **hegedűkben**

Et omnes populi gaudebant cum mulieribus, et virginibus, et juvenibus, in organis et **citharis**

Apor-kódex (XV–XVI. század fordulója), Zsoltárok 56:9

Kelj fel, én dicsőségem, kegyel, kegyel zsoltár és **hegedőben**

Exsurge, gloria mea; exsurge, psalterium et **cithara**

Apor-kódex (XV–XVI. század fordulója), Zsoltárok 70:22.

Mert es én vallom teneked énekletnek edényiben te igazságodat, Isten; éneklek teneked **hegedőben**, Izraelnek szente.

Nam et ego confitebor tibi in vasis psalmi veritatem tuam, Deus; psallam tibi **in cithara**, sanctus Israël

Apor-kódex (XV–XVI. század fordulója), Zsoltárok 91:4

a tízhúró zsoltárban, éneklek **hegedőben**

in decachordo, psalterio; cum cantico, **in cithara**

Apor-kódex (XV–XVI. század fordulója), Zsoltárok 97:5

5. Énekljetez Úrnak **hegedőben**, **hegedőben** és énekletnek szavával / Psallite Domino **in cithara**; **in cithara** et voce psalmi

56 A szövegek a Nyelvtudományi Intézet Ómagyar korpuszából valók: <http://omagyarkorpusz.nyttud.hu/hu-codices.html>

Apor-kódex (XV–XVI. század fordulója), Zsoltárok 150:3
dicséjétek ötet zsoltárban és **hegedőben**
laudate eum in psalterio et **cithara**

Debreceni kódex (1519), Saul I, 16:23
hogy mikoron az ördög gyötörnéje Sault, Szent Dávid **hegedűlvén** előtte, meg-
könnyebbödik vala.
Igitur quandocumque spiritus Domini malus arripiebat Saul, David **tollebat**
citharam, et percutiebat manu sua, et refocillabatur Saul, et levius habebat

Debreceni kódex (1519), Zsoltárok 97:5–6
Minden föld lelki íneket mondjon Istennek: ínekljétek és örvendjétek és kintorná-
lójatok, dicsősehetek Úrnak **hegedőben**, **hegedőben** és kintornának szavában
Jubilate Deo, omnis terra; cantate, et exsultate, et psallite. Psallite Domino **in**
cithara; in cithara et voce psalmi)

Döbrentei-kódex (1508), Zsoltárok 107:3
én dicsőségembe íneklek és dicsőseitek, én dicsőségem, támadj fel, psalter es
hegedő
cantabo, et psallam in gloria mea. Exsurge, gloria mea; exsurge, psalterium et
cithara

Érdy-kódex (1526 k.), János: Jelenések 14:2
És az szózatot, kit hallék, mintha sok **hegedűsök hededülnének ő hegedűjűkben**
et vocem, quam audivi, sicut **citharædorum citharizantium in citharis suis**